

UDC (UO‘K, УДК):82.091

KOGNITIV METAFORA BADIY TAFAKKUR VOSITASI SIFATIDA: INGLIZ ADABIYOTI MATERIALLARI ASOSIDA²⁷

Raxmonova Farangiz Abdusattor qizi

Qarshi davlat universiteti

Xorijiy tillar fakulteti o‘qituvchisi

O‘zbekistan davlat jahon tillari universiteti

mustaqil izlanuvchisi

E-mail: raxmonovafarangiz598@gmail.com

ORCID ID: [0009-0003-8569-1831](https://orcid.org/0009-0003-8569-1831)

ANNOTATSIYA	KALIT SO‘ZLAR
Mazkur maqolada kognitiv metaforaning badiiy tafakkurni shakllantirish va adabiy matnda bilim tuzilmalarini ifodalashdagi o‘rni kognitiv tilshunoslik va kognitiv poetika nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. An’anaviy adabiyotshunoslikda metafora, asosan, obrazlilik va ekspressivlikni ta’minlovchi stilistik vosita sifatida talqin qilingan bir vaqtda, kognitiv yondashuv uni insonning voqelikni idrok etishi, mavhum tushunchalarni konseptuallashtirishi va mavjud bilimni yangi modellar asosida qayta tashkil etishiga xizmat qiluvchi tafakkur mexanizmi sifatida baholaydi. Tadqiqot materialida bir nechta ingliz asarlaridan tanlangan metaforik kontekstlar tahlil qilindi. Tadqiqotda konseptual tahlil, kontekstual tahlil, kognitiv–semantik modellashtirish, manba va maqsad domenlarini aniqlash metaforik birliklarni aniqlash usullaridan foydalanildi. Kognitiv metafora adabiy matnda tayyor bilimni ifodalash bilangina cheklanmay, o‘quvchi ongida yangi bilim tuzilmalarini faollashtiruvchi va matnning konseptual olamini qurishga xizmat qiluvchi vosita ekani asoslanadi. Shu bilan birga metaforaning tafakkur hosilasi ekanligi, uning ongimizda badiiy va estetik tasvir hosil qilishi o‘rganiladi. Kognitiv tilshunoslikning badiiy adabiyotda tutgan o‘rni va muallif uslubi izchil tahlil qilinadi. Konseptual metafora nazariyasi asosida ingliz adabiyotidagi materiallar o‘rganib chiqiladi.	Badiiy tafakkur, konseptual metafora, kognitiv tilshunoslik, kognitiv poetika, bilim tuzilmasi, freym, mental makon, badiiy diskurs, konseptuallashtirish. Received: August 14, 2026 Accepted: September 15, 2026 Available online: October 25, 2026

²⁷ For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):

Raxmonova F. Kognitiv metafora badiiy tafakkur vositasi sifatida: ingliz adabiyoti materiallari asosida. //Komparativistika (Comparative Studies). — 2026. — Vol.3, № 5(13) — B. 405–420.

COGNITIVE METAPHOR AS A TOOL OF ARTISTIC THINKING: BASED ON MATERIALS FROM ENGLISH LITERATURE

Rakhmonova Farangiz Abdusattor qizi

Teacher at Karshi State university

Foreign languages faculty

Independent researcher in Uzbekistan

State World Languages University

E-mail: raxmonovafarangiz598@gmail.com

ORCID ID: [0009-0003-8569-1831](https://orcid.org/0009-0003-8569-1831)

ABSTRACT	KEYWORDS
This article examines cognitive metaphor as a mechanism of literary thinking and a means of representing knowledge structures in literary text from the perspectives of cognitive linguistics and cognitive poetics. While traditional stylistics has predominantly treated metaphor as a rhetorical device that provides imagery and expressiveness, the cognitive approach regards metaphor as a fundamental mechanism through which human beings conceptualize reality, structure abstract experience, and construct new knowledge. The study draws on selected metaphorical contexts from some English works. The methodology combines conceptual, contextual, and cognitive-semantic analysis, source-target domain mapping, and metaphor identification procedure. It is argued that cognitive metaphor does not merely verbalize pre-existing knowledge; it activates, restructures, and generates knowledge structures in the reader's mind. Therefore, metaphor functions as an essential cognitive instrument of literary imagination and interpretation. Alongside this, metaphor is examined as a product of human thought and as a means of creating artistic and aesthetic imagery in the mind. The role of cognitive linguistics in literary texts and the author's individual style are systematically analyzed. Materials from English literature are studied within the framework of Conceptual Metaphor Theory.	Literary thinking, conceptual metaphor, cognitive linguistics, cognitive poetics, knowledge structure, frame, mental space, literary discourse, conceptualization.

КОГНИТИВНАЯ МЕТАФОРА
КАК СРЕДСТВО ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ
(НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

Рахмонова Фарангиз Абдусатторовна

соискатель Узбекского государственного

университета мировых языков,

преподаватель факультета иностранных языков

Каршинский государственный университет

E-mail: raxmonovafarangiz598@gmail.com

ORCID ID: [0009-0003-8569-1831](https://orcid.org/0009-0003-8569-1831)

АННОТАЦИЯ	КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА
В статье с позиций когнитивной лингвистики и когнитивной поэтики исследуется роль концептуальной метафоры в процессе художественного мышления и репрезентации структур знания в литературном тексте. В отличие от традиционного стилистического подхода, рассматривающего метафору преимущественно как средство создания образности и экспрессивности, когнитивный подход трактует её как механизм концептуализации действительности, участвующий в осмыслении мира и его художественной интерпретации. Материалом исследования послужили метафорические контексты, отобранные из нескольких произведений английской литературы. Методологическую основу составили концептуальный, контекстуальный и когнитивно-семантический анализ, моделирование взаимодействия исходного и целевого доменов, а также выявление и интерпретация метафорических выражений. В статье представлены результаты изучения роли метафоры не только в языковом выражении знания, но и в формировании новых смысловых структур в процессе восприятия и интерпретации художественного текста. Особое внимание было уделено её участию в создании художественных образов и выражении индивидуального авторского видения. Таким образом, анализ метафорических контекстов на материале английской литературы позволил выявить особенности реализации теории концептуальной метафоры в художественном дискурсе.	Художественное мышление, концептуальная метафора, когнитивная лингвистика, когнитивная поэтика, структура знания, фрейм, ментальное пространство, дискурс.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda inson omili, tafakkur va tilning o'zaro munosabatini o'rganishga bo'lgan qiziqish natijasida metaforaga nisbatan an'anaviy qarashlar jiddiy ravishda o'zgardi. Uzoq vaqt davomida metafora adabiy–badiiy nutqqa xos bo'lgan tasviriy vosita, ikki predmet yoki hodisa o'rtasidagi o'xshashlik asosida ma'no ko'chishini yuzaga keltiradigan stilistik vosita sifatida tavsiflangan. Kognitiv tilshunoslik shakllanishi bilan esa metaforaning mohiyati faqat til birliklarining ko'chma ma'nosi bilan emas, inson tafakkurining tuzilishi bilan bog'liq holda izohlana boshladi.

J. Lakoff va M. Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora tildagi alohida bezak emas, balki insonning bir konseptual sohani boshqa konseptual soha orqali anglashiga asoslangan fundamental kognitiv mexanizmdir. Ularning nazariyasi metaforani kundalik tafakkur va tajriba bilan bog'lab, *“Time is Money”*, *“Argument is War”*, *“Life is a Journey”* singari modellar orqali abstrakt tushunchalar aniqroq tajriba asosida konseptuallashtirilishini ko'rsatdi (Lakoff J., Johnson M. 1980). Mazkur asar konseptual metafora nazariyasining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Badiiy matnda bu mexanizm yanada murakkablashadi. Yozuvchi kundalik tafakkurda mavjud konseptual modellarni tayyor shaklda qo'llash bilan cheklanmaydi; ularni kengaytiradi, birlashtiradi, qayta talqin qiladi yoki yangi kontekstga ko'chiradi. J. Lakoff va M. Tyorner poetik metafora tahlilida adabiy ijod ko'p hollarda inson ongida mavjud oddiy konseptual metaforalarni ijodiy o'zgartirishga asoslanishini ta'kidlaydi. Shu ma'noda badiiy metafora ham umuminsoniy kognitiv tajribaga, ham muallifning individual konseptual olamiga tayanadi.

Badiiy matnning asosiy xususiyati shundaki, u voqelikni bevosita takrorlamaydi, balki uni estetik va konseptual jihatdan qayta tashkil etadi. Yozuvchi tomonidan yaratilgan metaforalar qahramon ruhiyati, vaqt va makon, muhabbat, o'lim, erkinlik, jamiyat, axloqiy qadriyatlar kabi abstrakt kategoriyalarning badiiy modelini hosil qiladi. Shuning uchun metaforani o'rganish faqat stilistik vazifalarni aniqlash emas, balki matnda qanday bilim shakllari kodlanishi va ular o'quvchi

ongida qanday qayta qurilishini aniqlash imkonini ham beradi (Cameron L., 2003, 120).

Kognitiv poetika adabiy matnni inson ongida kechadigan idrok va interpretatsiya jarayonlari bilan bog'liq ravishda o'rganadi. P.Stokvell kognitiv poetikani kognitiv tilshunoslik va psixologiyaning adabiy matnni o'qish hamda tushunishga tatbiq etilishi sifatida rivojlantiradi. Bu yondashuv matn mazmuni faqat matnda "tayyor" holda mavjud emasligini, balki o'quvchining bilimlari, freymlari, xotirasi, e'tibori va konseptual modellari ishtirokida shakllanishini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz adabiyoti namunalari asosida kognitiv metaforaning badiiy tafakkurni tashkil etuvchi mexanizm sifatidagi xususiyatlarini va bilim tuzilmalarini shakllantirishdagi vazifalarini aniqlash.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. kognitiv metafora va badiiy tafakkur o'rtasidagi nazariy munosabatni yoritish;
2. konseptual metaforaning manba va maqsad domenlarini aniqlash;
3. ingliz badiiy matnlarida ruhiy holat, hayot, o'lim, hissiyot va ijtimoiy munosabatlarning metaforik konseptuallashuvini tahlil qilish;
4. metaforaning freym, mental makon va boshqa bilim tuzilmalarini faollashtirishdagi rolini ko'rsatish;

Tadqiqotning obyekti ingliz badiiy adabiyotidagi metaforik ifodalar bo'lsa, predmeti mazkur metaforalarning konseptual mexanizmi, manba va maqsad domenlari hamda ular orqali faollashadigan bilim tuzilmalaridir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi kognitiv metaforaning ingliz adabiyoti misolida faqat obraz yaratuvchi stilistik vosita sifatida emas, balki badiiy tafakkurni tashkil etuvchi va matndagi bilim tuzilmalarini o'quvchi ongida qayta qurishga xizmat qiluvchi dinamik kognitiv mexanizm sifatida to'laqonli talqin qilinishi bilan belgilanadi.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot sifat tahlili tamoyiliga asoslandi. Material sifatida ingliz adabiyotining turli davrlariga mansub to'rt asar: Uilyam Shekspirning "Hamlet", Jeyn Ostinning "G'urur va andisha" (Pride and Prejudice), Charlz Dikkensning

“Buyuk umidlar” (Great Expectations) va Sharlotta Brontening “Jane Eyre” asarlaridagi metaforik kontekstlar tanlandi. Ushbu asarlarning tanlanishi bir necha adabiy davr va janrda kognitiv metaforalarning turli shakllarda voqelanishini kuzatish imkonini beradi. Asarlarning elektron matnlari Project Gutenberg korpusida ham mavjud.

ASOSIY QISM

Kognitiv yondashuvda metaforaning asosiy birligi alohida soʻz emas, balki konseptual moslashtirish, yaʼni bir bilim sohasining boshqa bilim sohasi orqali tashkil etilishidir. Metaforik ifoda esa mazkur kognitiv strukturaning tilda namoyon boʻlgan qismi hisoblanadi. Masalan, “hayot yoʻli”, “maqsadga yetish”, “orqaga qaytish”, “toʻgʻri yoʻldan adashish”, “hayotining burilish nuqtasi” kabi til birliklari yuzaki qaralganda alohida metaforalardir. Kognitiv nuqtai nazardan esa ularning barchasi umumiy Hayot – Sayohat konseptual modeliga birlashadi. R.Gibbs obrazli tafakkur insonning kundalik kognitiv faoliyatidan ajralgan maxsus adabiy qobiliyat emasligini asoslaydi; figurativ tafakkur insonning hissiy va konseptual tajribasining keng qismi bilan bogʻliq. Bu nuqtai nazar adabiy tafakkurning mohiyatini qayta isloh qilishga imkon beradi. Badiiylik tilning “oddiy” shaklidan chetga chiqish emas, balki inson ongida doimiy ravishda ishlaydigan konseptual imkoniyatlarni yuqori darajada faollashtirish natijasidir (Gibbs R.W., 1994, 527).

Kognitiv tilshunoslikda bilim inson xotirasida parchalangan maʼlumotlar yigʻindisi sifatida emas, balki muayyan tuzilmalar – konsept, freym, sxema, ssenariy va mental makonlar shaklida tashkil topishi haqidagi qarash muhim oʻrin tutadi. Badiiy matnda birgina metaforik ifoda ana shunday katta bilim strukturasini faollashtirishi mumkin (Dancygier B., 2014, 156). Masalan, olov konsepti inson ongida issiqlik, yonish, energiya, yorugʻlik, xavf, nazoratsiz kuch va yoʻq qilish kabi oʻzaro bogʻlangan bilim elementlariga ega. Agar muhabbat “olov” sifatida konseptuallashtirilsa, oʻquvchi faqat “kuchli hissiyot” maʼnosini emas, balki uning kuchayishi, nazoratdan chiqishi, insonni qamrab olishi yoki soʻnishi mumkinligi haqidagi butun bir freymni faollashtiradi.

Adabiy matnda ushbu model syujetning boshqa obrazlari bilan birlashganda uning konseptual ta'siri yanada kengayadi. Masalan, olov bir vaqtning o'zida muhabbat, isyon, ruhiy kuch va halokatni anglatishi mumkin. Shu orqali bir manba domeni bir nechta maqsad domeni bilan bog'lanadi va semantik ko'pqatlamlilik yuzaga keladi.

E. Semino metaforani alohida jumla doirasida emas, diskurs kontekstida o'rganish zarurligini ta'kidlaydi, chunki uning vazifasi ko'p hollarda keng matn, personaj nuqtai nazari va muayyan diskursiv maqsad bilan belgilanadi. Badiiy metaforada bilim tuzilmasi uch bosqichda faollashishi mumkin: birinchi bosqichda, o'quvchi metaforik birlikning konkret manba sohasiga oid bilimlarini faollashtiradi; ikkinchi bosqichda, ushbu bilimlarni abstrakt maqsad sohasi bilan moslashtiradi; uchinchi bosqichda, asar konteksti, personaj xususiyatlari va oldingi matniy ma'lumotlar ta'sirida yangi interpretatsiyani shakllantiradi. Shunday qilib, badiiy ma'no bir yo'nalishli "muallifdan o'quvchiga ma'lumot uzatish" jarayoni emas, u matn belgisi va o'quvchining kognitiv resurslari o'rtasidagi faol munosabat natijasida yuzaga keladi (Semino E., 2008, 270).

Uilyam Shekspirning "Hamlet" asarida kognitiv metafora va mental inqiroz. Shekspir dramaturgiyasida abstrakt holatlarni konkret jismoniy harakat, makon, kasallik, og'irlik, urush va tabiiy kuchlar orqali konseptuallashtirish keng kuzatiladi. Hamlet tragediyasining mashhur monologida qahramon hayot qiyinchiliklarini "sea of troubles" sifatida tasavvur qiladi. Matnda, shuningdek, taqdir zarbalari qurol va hujum obrazlari orqali berilgan. "Dengiz" manba domeni cheksizlik, beqarorlik, inson nazoratidan tashqari kuch, cho'kish xavfi kabi freymlarni faollashtiradi. Natijada Hamletning muammosi bitta hal qilinishi mumkin bo'lgan voqea emas, balki uni har tomondan qamrab olgan, chegarasi ko'rinmaydigan psixologik makon sifatida konseptuallasadi (Shakespeare W., 1603, 342).

Shuningdek, o'limning "uyqu" bilan konseptual bog'lanishi ham muhim. Uyqu inson tajribasida vaqtinchalik ongsizlik, tinchlanish va kundalik azobdan uzilish bilan bog'liq. O'lim esa anglab bo'lmaydigan va qaytishsiz hodisadir.

Ularning konseptual yaqinlashtirilishi qahramon uchun noma'lum kategoriyanı tanish tajriba orqali anglash imkonini yaratadi.

Keyingi “G‘urur va andisha” (Pride and Prejudice) asarida hissiyot, idrok va ijtimoiy masofaning konseptuallashuvi. Jeyn Ostin nasri tashqi tomondan Shekspir tragediyasiga nisbatan metaforik jihatdan sokinroq ko‘rinsa–da, asarda inson fikri, hissiyot, baholash va ijtimoiy munosabatlarni konseptuallashtiruvchi ko‘plab kognitiv modellar mavjud. G‘urur va andisha matnida insonning ichki hissiyotlari tashqi ko‘rinishdan farq qiluvchi, ma‘lum darajada yashirinishi yoki namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan ichki mazmun sifatida tasvirlanadi. Jeyn haqidagi kontekstda uning “*feelings, though fervent, were little displayed*” ekani ta’kidlanadi. Bu: “Inson – Konteyner; Hissiyot – Konteyner ichidagi mazmun” kabi konseptual sxemalarni faollashtiradi. Hissiyotning “ko‘rsatilishi” yoki “yashirinishi” ichki va tashqi makon o‘rtasidagi chegarani nazarda tutadi (Austen J., 1813, 250).

Demak, personajning tashqi xatti–harakatini kuzatish uning ichki holatiga bevosita kirish imkonini bermaydi. Bu romanning umumiy bilish muammosi bilan hamohang: personajlar bir–birlarini tashqi belgilar, so‘zlar va ijtimoiy xulq asosida baholaydi, ammo bu baholar doimo haqiqatga mos kelavermaydi. Syujetning katta qismi qahramonning jismoniy harakati emas, balki bilim strukturasining transformatsiyasi sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Bu jarayon quyidagi kognitiv modellarga tayanadi: “Bilish – Ko‘rish”; “Noto‘g‘ri xulosa – Noto‘g‘ri Ko‘rish”; “Haqiqatni anglash – Ko‘zning ochilishi”; “Ijtimoiy yaqinlik – Fazoviy yaqinlik”. Ijtimoiy maqom ham roman personajlari o‘rtasida metaforik bog‘liqlik orqali tushuniladi. “Yuqori” ijtimoiy mavqe, “past” kelib chiqish kabi modellar fazoviy oriyentatsiyaga asoslanadi. Bu: “Yuqori maqom – Yuqori”; “Quyi maqom – Past” kabi oriyentatsion metaforalarga bog‘liq. Shu bois Elizabet va Darsi munosabati faqat romantik munosabat emas, balki bir–biridan ajratib turgan ijtimoiy va kognitiv masofaning qisqarishi jarayoni sifatida ham o‘qilishi mumkin. Badiiy tafakkur nuqtai nazaridan Ostin metaforani ko‘p hollarda juda ochiq obraz yaratish uchun emas, balki personajning qanday fikrlashi va boshqalar haqida qanday bilim modeli

qurishini ifodalash uchun ishlatadi. Bu esa kognitiv metaforaning stilistik koʻzga tashlanuvchanlik bilan cheklanmasligini koʻrsatadi.

Charlz Dikkensning “Buyuk Umidlar” (Great expectations) asarida qoʻrquv, qalb va ijtimoiy oʻsish konseptlari. “Buyuk Umidlar” romanida Pipning bolalik idroki, qoʻrquvi va keyingi ijtimoiy orzulari koʻp jihatdan jismoniy tajriba asosida konseptuallashtiriladi. Asarda yurakning jismoniy harakati psixologik holatni ifodalash vositasiga aylanadi. Masalan, Pipning qoʻrquv holati “heart thumping like a blacksmith” obrazi orqali tasvirlanadi (Dickens C., 1861, 544). Ushbu misolda jismoniy taʼsir va ruhiy holat oʻrtasidagi konseptual aloqa yaqqol koʻrinadi: “Qoʻrquv – Jismoniy kuch” va “Hissiyot markazi – Yurak”. Yurakning kuchli urishi real fiziologik reaksiya boʻlsa-da, badiiy kontekstda u personajning butun ichki tajribasini ifodalovchi metonimik–metaforik markazga aylanadi. Qizigʻi shundaki, Dickens asarida “yurak” faqat qoʻrquv emas, axloqiy sifat va insonparvarlik bilan ham bogʻlanadi. Shu tariqa HEART konsepti biologik aʼzo haqidagi freymdan axloqiy va emotsional markaz haqidagi freymga koʻchadi.

Fokonye va Tyornerning mental makon hamda konseptual integratsiya yondashuvi nuqtai nazaridan bunday jarayon real voqelik, tasavvur qilingan kelajak va personajning oʻzligi haqidagi bir nechta kognitiv makonlarning oʻzaro munosabati sifatida sharhlanishi mumkin. Konseptual integratsiya turli makonlardan olingan elementlarni yangi maʼno strukturasida birlashtirish imkonini beradi (Fauconier G, 2002, 180).

“Jane Eyre” romanida olov, sovuqlik va makon metaforalari. Sharlotta Brontening “Jane Eyre” romanida olov va sovuq, yorugʻlik va qorongʻulik, ochiq va yopiq makonlar muhim konseptual vazifa bajaradi. Asar boshidanoq jismoniy muhit personajning emotsional holati bilan birlashib ketadi. Matnda sovuq xona, qizil nur, olov va qorongʻulik kabi obrazlar takror–takror psixologik maʼno bilan yuklanadi. Olov insonning bevosita jismoniy tajribasi bilan bogʻlangan kuchli manba domenidir. U issiqlik, hayot, energiya va yorugʻlikni taʼminlaydi, biroq nazoratdan chiqqanda vayronkor kuchga aylanadi. Shuning uchun u murakkab hissiy holatlarni konseptuallashtirish uchun samarali kognitiv asos boʻla oladi.

Romanda quyidagi modellar faollashadi: “Hissiyot – Olov”; “Ishtiyoq – Issiqlik”; “Emotsional befarqlik – Sovuqlik”; “Ruhiy erkinlik – Ochiq makon”; “Ruhiy bosim – Yopiq makon”.

Jeynning ruhiy holati va shaxsiy mustaqillikka intilishi makon semantikasi bilan uzviy bog‘liq. Yopiq xonalar va majburiy chegaralar bolalikdagi oqizlikni anglatza, harakat va makonni tark etish imkoniyati shaxsiy qaror qabul qilish va erkinlik konsepti bilan uyg‘unlashadi. Shu nuqtai nazardan: “Erkinlik – Harakat qilish imkoniyati” va “Qaramlik – Chegaralangan makon” modellari ajratilishi mumkin. Asarning ayrim ruhiy anglash holatlarida bilish jarayoni ham fizik o‘zgarish orqali konseptuallashtiriladi. Masalan, “cloud of bewilderment dissolved” kabi ifoda tushunmovchilikni “bulut”, anglash jarayonini esa uning tarqalishi sifatida modellashtiradi (Bronte C., 1847, 691).

Bunday metafora inson idrokining real tajribasiga asoslanadi: bulut, tuman yoki qorong‘ulikda obyektzni ko‘rish qiyinlashadi; muhit ochilganda esa narsa aniq ko‘rinadi. Mavhum bilish jarayoni shu jismoniy tajriba orqali tushuntiriladi. Demak, Bronte romanida tashqi muhit dekorativ fon emas. Olov, sovuq, yorug‘lik, qorong‘ulik, eshik, xona, yo‘l kabi elementlar personaj ruhiyatini konseptuallashtiruvchi bilim sxemalariga aylanadi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan tahlil ingliz adabiyotining tanlangan namunalarida kognitiv metafora badiiy matnning turli sathlarida faoliyat ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Birinchidan, metafora mavhum tushunchalarni konkretlashtirish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Hayot, o‘lim, muhabbat, qo‘rquv, bilish, ijtimoiy mavqe va erkinlik kabi bevosita jismoniy obyekt bo‘lmagan tushunchalar harakat, makon, olov, urush, dengiz, ko‘rish va konteyner kabi inson tajribasiga yaqin sohalar orqali anglashiladi. Ikkinchidan, badiiy metafora alohida leksik birlik emas, balki matnda takrorlanib va rivojlanib boruvchi konseptual tarmoq sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, Jane Eyreda olov va sovuqlik, Hamletda kurash va og‘irlik, “Buyuk Umidlar” (Great Expectations)da harakat va ijtimoiy yuqorilash, “G‘urur va Andisha” (Pride and Prejudice)da ko‘rish va kognitiv baholash bilan bog‘liq

modellar asarning turli qismlarini konseptual jihatdan bog'laydi. Uchinchidan, kognitiv metafora personaj nuqtai nazarini modellashtirish vazifasini bajaradi. Bir voqeaning "urush", "to'siq", "sayohat" yoki "kasallik" sifatida konseptuallashtirilishi personajning o'sha voqelikka qanday munosabatda ekanini bildiradi. To'rtinchidan, metafora bilim tuzilmasini faollashtirish xususiyatiga ega. Birgina "olov" yoki "yo'l" konsepti bilan bog'langan ifoda o'quvchi xotirasida ushbu konseptlarga oid keng freymni faollashtiradi. Natijada matnda to'liq ifodalanmagan ma'no o'quvchining mavjud bilimi orqali to'ldiriladi. Beshinchidan, badiiy ijodda konseptual metaforalar ko'pincha an'anaviy modelni takrorlash bilan cheklanmay, uni kengaytirish, birlashtirish va qayta baholash asosida shakllanadi.

Tahlil shuni ham ko'rsatadiki, badiiy metaforalarning ta'sir kuchi bir manba domenidan bitta ma'no olinishi bilan emas, balki o'sha domen tarkibidagi butun tajribaviy bilim tizimining faollashishi bilan belgilanadi. Masalan, dengiz shunchaki "ko'p" muammolarni bildirmaydi. U cheksizlik, beqarorlik, cho'kish, yo'nalishni yo'qotish va nazoratsiz kuch haqidagi bilimlarni ham olib kiradi. Olov esa shunchaki "kuchli hissiyot" emas; uning yonishi, tarqalishi, isitishi va yo'q qilishi mumkinligi haqidagi sxemalarni faollashtiradi.

MUNOZARA

Olingan natijalar konseptual metafora nazariyasining asosiy g'oyalarini badiiy diskurs materialida tasdiqlaydi. Lakoff va Jonsonning konseptual metaforaga oid yondashuvida inson tafakkurining katta qismi bir sohani boshqa soha orqali anglashga asoslanishi ko'rsatilgan bo'lsa, adabiy matn bu jarayonning ijodiy imkoniyatlarini yanada kengaytiradi (Lakoff, J., Johnson, M., 1980, 244).

Badiiy metaforada ikki tendensiya birlashadi: *universallik* – insonning umumiy jismoniy va kognitiv tajribasiga tayanish; *individuallik* – muallifning muayyan matnda ana shu modelni o'ziga xos tarzda tashkil qilishi (Lakoff G., & Turner M., 1989, 265). Masalan, "Hissiyot – Olov" modeli umumiy kognitiv xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Ammo Jane Eyre matnida olovning ishtiyoq, mustaqillik, xavf va o'zgarish bilan birlashishi mazkur modelni asarga xos konseptual tizimga aylantiradi. Shuningdek, "Buyuk Umidlar" (Great Expectations)

asarida “yuqoriga harakat – muvaffaqiyat” modeli dastlab ijtimoiy orzuni tashkil etsa, keyin asarning axloqiy mazmuni ushbu modelning soddaligini rad etadi. Bu holat kognitiv metaforaning adabiy matnda nafaqat reprezentatsiya, balki refleksiya va baholash obyektiga aylanishi mumkinligini ko‘rsatadi.

J. Gavinsning “*Text World Theory*” modeli ham diskursni tushunish jarayonida inson ongida mental reprezentatsiyalar shakllanishini nazariy jihatdan tavsiflaydi. Model adabiy matnlarni ham qamrab oladi va diskursni kognitiv qayta ishlashda mental dunyolar muhimligini ko‘rsatadi. Demak, kognitiv metafora uch subyekt o‘rtasidagi munosabatni tashkil etadi: muallif → metaforik model → matn → o‘quvchi bilimi → interpretatsiya. Bu jarayonda metafora “tayyor ma’no tashuvchisi” emas, balki ma’noni yaratuvchi kognitiv stimul sifatida namoyon bo‘ladi (Gavins J., 2007, 234).

M.Tyornerning adabiy tafakkurga oid nazariyasida hikoyaviy va obrazli fikrlash inson tafakkurining chetdagi emas, asosiy imkoniyatlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Ushbu qarashdan kelib chiqib, metafora adabiyot uchun qo‘shimcha bezak emasligi yanada ravshanlashadi. Inson voqelikni qisman metaforik tarzda tushungani sababli, badiiy adabiyot mazkur kognitiv imkoniyatni intensiv va estetik tashkil etilgan shaklda namoyon qiladi. Tadqiqot natijalarining yana bir muhim jihatini bilim tuzilmalari bilan bog‘liq. Metaforik konseptuallashuvda maqsad domeni manba domenining barcha belgilarini qabul qilmaydi. Faqat kontekst uchun relevant xususiyatlar proyeksiya qilinadi. Shu sababli metafora bir tomondan ma’lum aspektlarni yoritsa, boshqa aspektlarni fonga o‘tkazadi. Masalan, “Muammo – Dengiz” modeli muammoning miqyosi va nazoratsizligini kuchaytiradi, ammo uning mantiqiy yoki ijtimoiy sabablarini birinchi planga olib chiqmaydi. “Muhabbat – Olov” esa hissiyotning intensivligini ta’kidlaydi, lekin uning ratsional jihatini kamroq ko‘rsatadi. Shuning uchun metafora bilish vositasi bo‘lish bilan birga kognitiv tanlov mexanizmi hamdir. Badiiy matnda mazkur tanlov estetik vazifa bilan birlashadi. Muallif voqelikning qaysi jihatini qaysi obraz orqali faollashtirishni tanlaydi. O‘quvchi esa bu obrazlarni o‘z kognitiv tajribasi bilan bog‘lab, matnning konseptual dunyosiga kiradi. Shu ma’noda kognitiv metaforani badiiy tafakkurning

quyidagi funksiyalarini bajaruvchi vosita sifatida belgilash mumkin: konseptuallashtiruvchi funksiya – abstrakt voqelikni konkret tajriba asosida tushunish; reprezentativ funksiya – bilim tuzilmalarini tilda ifodalash; strukturaviy funksiya – matnning turli qismlarini umumiy konseptual model atrofida birlashtirish; psixologik funksiya – personajning ichki holati va subyektiv nuqtai nazarini ifodalash; interpretativ funksiya – o‘quvchida muayyan freym va ssenariylarni faollashtirish; estetik funksiya – obrazlilik, ko‘pma’nolilik va emotsional ta’sirni kuchaytirish; kreativ funksiya – mavjud konseptual modellar asosida yangi ma’no va bilim strukturalarini hosil qilish; Ushbu funksiyalar bir-biridan mustaqil emas. Kuchli badiiy metafora bir vaqtning o‘zida bir nechta kognitiv va estetik vazifani amalga oshiradi.

XULOSA

Kognitiv tilshunoslik va kognitiv poetika doirasida metaforani o‘rganish uning an’anaviy stilistik talqinidan ancha keng nazariy imkoniyatlarga ega ekanini ko‘rsatadi. Metafora faqat bir predmet xususiyatini boshqasiga ko‘chirish yoki nutqqa obrazlilik baxsh etish vositasi emas. U insonning abstrakt tushunchalarni konkret tajriba orqali anglashi, voqelikni kategoriyalashtirishi va mavjud bilim tuzilmalarini yangi munosabatlarda qayta tashkil etishini ta’minlaydigan fundamental kognitiv mexanizmdir.

Muallif umumiy kognitiv sxemalarni kengaytirish, ularni boshqa modellar bilan birlashtirish va ayrim hollarda ularni savol ostiga qo‘yish orqali individual badiiy konsepsiya hosil qiladi. Beshinchidan, metafora personajning dunyoqarashi va subyektiv tajribasini reprezentatsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Bir vaziyatning kurash, sayohat, to‘siq, qorong‘ulik yoki olov sifatida konseptuallashtirilishi voqelikning o‘zi haqida emas, balki uni idrok etayotgan subyektning kognitiv nuqtai nazari haqida ham ma’lumot beradi. Shu o‘rinda, kognitiv metaforani badiiy tafakkurni tashkil etuvchi konseptual mexanizm, bilim tuzilmalarini faollashtiruvchi vosita va muallif bilan o‘quvchi kognitiv olami o‘rtasida ma’no yaratuvchi bog‘lovchi struktura sifatida baholash maqsadga muvofiq. Kelgusida mazkur muammoni ingliz va o‘zbek badiiy matnlaridagi

konseptual metaforalarni chogʻishtirish, muayyan konseptlar – Muhabbat, Oʻlim, Vaqt, Erkinlik, Xotira, Bilim kabi kategoriyalarning metaforik reprezentatsiyasini alohida korpus asosida tadqiq etish hamda kognitiv metaforalarning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash yoʻnalishida davom ettirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Ostin, J. Gʻurur va andisha. – London: T. Egerton, 1813. – 250 b.
2. Bronte, Sh. Jeyn Eyr: Avtobiografiya. – London: Smit, Elder end Ko, 1847. – 691b.
3. Kameron, L. Taʼlim diskursida metafora. – London: Kontinuum, 2003. – 120 b.
4. Dansiger, B., Svitser, E. Obrazli til. – Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2014. – 156 b.
5. Deygnan, A. Metafora va korpus lingvistikasi. – Amsterdam: Jon Benjamins, 2005. – 134 b.
6. Dikkens, Ch. Katta umidlar. – London: Chapman end Xoll, 1861. – 544 b.
7. Fokonye, J. Mental makonlar: tabiiy tilda maʼno qurilishining oʻziga xos jihatlari. – Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 1994. – 176 b.
8. Fokonye, J., Tyorner, M. Biz qanday fikrlaymiz: konseptual integratsiya va ongning yashirin murakkabliklari. – Nyu–York: Beysik Buks. 2002. – 180 b.
9. Gevins, J. Matn dunyosi nazariyasi: kirish. – Edinburg: Edinburg universiteti nashriyoti, 2007. – 234 b.
10. Gibbs, R. V., kichik. Ong poetikasi: obrazli tafakkur, til va tushunish. – Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 1994. – 527 b.
11. Gibbs, R. V., kichik. Tanaga asoslanganlik va kognitiv fan. – Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2006. – 340 b.
12. Kovekses, Z. Metafora va his–tuygʻu: inson hissiyotida til, madaniyat va tana. – Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2000. – 420 b.
13. Kovekses, Z. Metafora: amaliy kirish (2–nashr). – Oksford: Oksford universiteti nashriyoti, 2010. – 532 b.
14. Lakoff, J. Ayollar, olov va xavfli narsalar: kategoriyalar ong haqida nimani namoyon etadi? – Chikago: Chikago universiteti nashriyoti, 1987. – 256 b.

15. Lakoff, J., Jonson, M. Biz yashaydigan metaforalar. – Chikago: Chikago universiteti nashriyoti, 1980. – 242 b.
16. Lakoff, J., Jonson, M. Tanada mujassam falsafa: tanaga asoslangan ong va uning G'arb tafakkuriga da'vati. – Nyu-York: Beysik Buks, 1999. – 250 b.
17. Lakoff, J., Tyorner, M. Sovuq aqldan ko'ra kengroq: poetik metafora bo'yicha qo'llanma. – Chikago: Chikago universiteti nashriyoti, 1989. – 265 b.
18. Semino, E. Diskursda metafora. – Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2008. – 270 b.
19. Shekspir, U. Hamlet. – London, 1603. – 342 b.
20. Stin, J. J., Dorst, A. J., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T., Pasma, T. Lingvistik metaforani aniqlash metodi: MIPdan MIPVUgacha. – Amsterdam: Jon Benjamins, 2010. – 187 b.
21. Stokvell, P. Kognitiv poetika: kirish. – London: Rutlej, 2002. – 176 b.
22. Tyorner, M. Adabiy tafakkur. – Nyu-York: Oksford universiteti nashriyoti, 1996. – 350 b.
23. Vert, P. Matn dunyolari: diskursda konseptual makonning ifodalanishi. – London: Longman, 1999. – 97 b.

REFERENCE:

1. Austen, J. (1813). *Pride and Prejudice*. London: T. Egerto.
2. Brontë, C. (1847). *Jane Eyre: An Autobiography*. London: Smith, Elder & Co.
3. Cameron, L. (2003). *Metaphor in Educational Discourse*. London: Continuum.
4. Dancygier, B., & Sweetser, E. (2014). *Figurative Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Deignan, A. (2005). *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
6. Dickens, C. (1861). *Great Expectations*. London: Chapman and Hall.
7. Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
9. Gavins, J. (2007). *Text World Theory: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
10. Gibbs, R. W., Jr. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Gibbs, R. W., Jr. (2006). *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
14. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
15. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
16. Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
17. Lakoff, G., & Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
18. Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Shakespeare, W. (1603). *Hamlet*. London.
20. Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T., & Pasma, T. (2010). *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
21. Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.
22. Turner, M. (1996). *The Literary Mind*. New York: Oxford University Press.
23. Werth, P. (1999). *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman.